

UNICORNIS

FARMACIHISTORISKA SÄLLSKAPET

NUMMER 2 ANNO 2007

Innehåll:

Årsmötet 2007	1
Gamla drycker	1
En ordförandes överraskningar	2
Farmacihistoria – för framtiden	2
Museets föremål som deponerats på eller utlånats till apotek	3
Pulvis flores chamomillae	4
Lärda utdrag ur Lärda Tidningar	6
A propos monopoldiskussionen	7
Nya böcker	8
Efterlysning	8
2007	8
På gång	8

Årsmötet 2007

Tack Leif – välkommen Björn

Vid Farmacihistoriska Sällskapetets Årsmöte i samband med Läkemedelskongressen lämnade Leif H Eklund ordförandeposten efter 10 år av engagerat och flitigt arbete. Under Leifs ledning har samlingarna städats och registrerats, mycket nytt material har tillförts samlingarna och Leif har lagt åtskilliga timmars arbete på föremålsvård, snickeriarbete och annat mindre glamoröst museiarbete. Men under de här åren har vi också haft en seminariereserie för att hjälpa intresserade igång

med arbetsuppgifter på det farmacihistoriska fältet. Vi hoppas att Leif även fortsättningsvis ska engagera sig i arbetet med samlingarna och med visningar av dem. Stort tack Leif! Leifs avslutande reflektioner vid årsmötet finner Du i detta nummer.

Till ordförande efter Leif valdes Björn Lindeke, som länge varit intresserad av farmacihistoriska frågeställningar och som varit adjungerad till Sällskapetets styrelse som representant för kansliet på Apotekarsocieteten. Vi hälsar Björn varmt välkommen. Hans målsättning för verksamheten finner Du också i detta nummer av UNICORNIS.

Styrelsen är i övrigt oförändrad.

Vid årsmötet valdes två nya hedersledamöter: Jan Trofast och Gunnel Wallin, båda välkända inom Sällskapet.

Revisor (verksamhetsrevision) för Sällskapet är sedan åtskilliga år Gunn Frank. I revisionsberättelsen till årsmötet lämnade Gunn en skrivning som vi inte är vana att möta från revisorer. Hon skrev ”helhetsintrycket av styrelsens omfattande och engagerade arbete inom den mångsidiga verksamheten är mycket positivt, och dessa insatser förtjänar i högsta grad medlemmarnas stora uppskattning”. Hon upprepade detta vid årsmötet. Styrelsen tackar för de vänliga orden och lovar att försöka leva sig upp till dem.

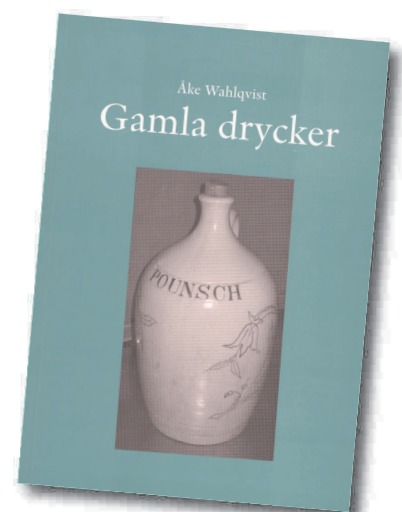
Sällskapetets program vid Läkemedelskongressen presenteras i bilagda rapport. Mellan 25 och 50 personer lyssnade till de olika föredragen.

Gamla drycker

Vår generösa hedersledamot Åke Wahlqvist har sammanställt boken Gamla Drycker, som bygger på ett par receptböcker förvarade på apoteket Morianen i Stockholm och som kompletterats med andra recept, till exempel på Crambamboli!

Boken är tillägnad alla med vilka Åke någon gång svingat en bägare, och denna tidnings redaktör känner sig som en i gruppen och tackar för många roliga arbetsdagar med Åke.

Sällskapet har fått 400 exemplar att dela ut till medlemmar som vill ha den. Om Du är intresserad kan Du bara höra av Dig, antingen till historiker@swepharm.se eller till Farmacihistoriska Sällskapet, Apotekarsocieteten, Box 1136, 111 81 Stockholm, så skickar vi ett exemplar.

En ordförandes överraskningar

Den första överraskningen: Att jag blev tillfrågad om att efterträda Margareta Härdelius som ordförande i Sällskapet trots den tunna meritering i farmacihistoria som jag kunde uppvisa.

Den andra överraskningen: Att jag fann att det var så svårt att förmå kollegerna att intressera sig för sin egen yrkeshistoria. Högt räknat har det varit ett 20-tal personer som varit aktiva i Sällskapets arbete. Dessbättre har det funnits en skara passiva stödpersoner, som visserligen minskat markant i antal under den senaste 10-årsperioden, men ändå internationellt sett är relativt stor. Det är viktigt att känna det stödet.

Ja, sådana är tydligen villkoren för historiskt verk samma personer och det är bara att hoppas att det även

framdeles kommer att finnas entusiaster som tar sig an det kulturhistoriska arvet.

Den tredje överraskningen: Att det varit så stimulerande att lära känna en del av kultursektorn närmare med kontakter ut mot medicinhistoria, museivärlden och kulturpersoner i allmänhet. Det har varit berikande och givit många minnesvärda upplevelser.

Tack till Apotekarsocieteten, vars huvuduppgift givetvis är att blicka framåt, som ändå ger utrymme för återblickar! Båda behövs!

Tack till kamraterna i styrelsen under de 10 åren jag varit med för uppoffrande insatser och mycket trevligt samarbete!

Leif H.Eklund

Farmacihistoria – för framtiden

Som nyttillträdd ordförande för Farmacihistoriska Sällskapet vill jag ta tillfället i akt att dela med mig av några tankar och funderingar kring verksamheten. Sällskapet, som är en sektion inom Apotekarsocieteten, har som sin främsta uppgift att förvalta men också marknadsföra vårt läkemedelshistoriska kulturarv.

Förutsättningarna för en verksamhet förändras ständigt. Under en följd av år har vi upplevt effekterna av internationella företagsaffärer som resulterat i nedrustning och utflyttning av svensk läkemedelsindustri. Apotekets AB:s omstrukturering som pågått länge är nu på väg mot monopolets upphävande. I sådana lägen är det viktigt att bevaka processen och säkerställa att kunskapen om vårt svenska läkemedelsarv bevaras och kan överföras till kommande generationer. Här har Sällskapet en viktig roll. Det handlar nu inte bara om insamlandet av fysiska utrustningar och inredningar, ”ståndkärl och hängetiketter”, utan om att den mentala kunskapsmassan – utbildning, forskning, upptäckter, utveckling, politik, affärer och vård – kring våra svenska läkemedel och därmed förknippade individer inte går förlorad.

Som tidig 40-talist har jag under min korta men dock tid på apotek producerat såväl pulver som piller och tabletter, berett salvor, kokat dekokter och silat infusioner i kommersiellt syfte. Apotekarens yrkesroll har idag helt förändrats. I förvaltningen av det farmacihistoriska kulturarvet ingår naturligtvis att se till att den yrkesmässiga kunskapen inte faller helt i glömska. Därtill har vi förmågan att kunna tolka den latinska nomenklaturen kring all *Materia Medica*. Här ser jag att Sällskapet kan och skall stödja olika aktiviteter för att föra arvet vidare från våra nestorer.

Den farmaceutiska utbildningen har naturligtvis ändrat karaktär, underligt vore det annars. Även om ett antal farmaceuter idag, av rent naturintresse, också är goda botanister så är det magrare med kunskaper i droganalys. De som i det kulinariska köket kan skilja

en förfalskad kryddblandning från en äkta torde vara lätt räknade. När fan blir gammal blir han religiös. Även en ortodox synteskemist kan komma till insikt om att viktig farmakognostisk kunskap håller på att gå förlorad i Sverige. Det finns dock hopp om att gammal kunskap kan återupplivas och här har vi hjälp av dagens mångkulturella samhälle.

Jag har under ett antal år närt ett eget intresse kring den del av farmacihistorien som gällt läkemedelsarsenalen och handeln med läkemedlen. I samband därmed – import genom Svenska Ostindiska Kompaniet, Regalskeppet Kronans utrustning, Linnéjubileet samt studier av några medicinalkabinett – har det uppenbarats vilket stort behov vår kulturella omvärld har av läkemedelshistorisk kompetens. Möjligheten till att knyta externa kontakter med andra organisationer och att starta samarbeten är påfallande. Det finns hur mycket som helst att ta tag i och med rätt sinnelag kan samarbeten generera oväntade mervärden för vår lilla organisation.

Sällskapet skall utgöra en plattform som skapar engagemang och attraherar personer med intresse för historien kring våra läkemedel, för vilka den skall vara en självklar mötesplats. Medlemsprofilen behöver förändras framför allt genom ett tillskott av yngre medlemmar. Jag ser ju naturligtvis också fram emot många fler aktiva medlemmar, men det beror ju i sin tur på vad föreningen kan erbjuda. Här tycker jag att individer med ett intresse för frågor som faller inom ramen för verksamheten skall ges utrymme och stöd för att relativt fritt kunna utveckla sitt intresse. Gammal som ung: Engagera Er aktivt i en verksamhet som syftar till att bevara vårt läkemedelshistoriska kulturarv. Arbetet är ideellt men det kan ge kamratskap, kunskap, idéutbyte med mental stimulans och vem vet kanske till och med litet fanskap.

Björn Lindeke

Museets föremål som deponerats på eller utlånats till apotek

Farmacihistoriska föremål bör helst exponeras på platser där yrkesverksamma och allmänheten kan beskåda dem och gärna också se dem i sitt sammanhang. För FHS var det därför glädjande när Apoteket AB:s vd Stefan Carlsson i brev till sina chefer 2005-12-02 skrev: "Äldre bruksföremål som exempelvis ståndkärl och recepturredskap pryder oftast bäst sin plats på apoteket". Skälet till detta påpekande var att Apoteket AB övergick till entreprenadstämning och det fanns risk för att ansvariga på apotek skulle rensa bort äldre bruksföremål och arkivmaterial. För de som trots detta inte hade plats för äldre föremål så rekommenderades de att skicka föremålen till Apoteket AB:s inredningsförråd i Kalmar.

Apoteket AB äger ett stort antal föremål och inredningsdelar och det har hittills aldrig gjorts några försök att systematiskt dokumentera dessa föremål.

Bland äldre föremål på apoteken finns också ett förhållandevis stort antal som ägs av Apotekarsocieteten. Dessa har antingen donerats med förbehåll att de ska finnas på ett visst apotek eller lånats ut från museet. Under årens lopp har partiella uppföljningar gjorts från FHS:s sida men ingen har haft ambitionen att göra en totalinventering av Apotekarsocietetens ägodelar. Det var ett viktigt skäl till att en sådan inventering påbörjades under 2005. Via donationsbrev, Apotekarsocietetens protokoll och anteckningar på museet gjordes en sammanställning där det framgick att på cirka 50 apotek finns föremål som tillhör museet. Att det i vissa fall förflutit flera decennier sedan föremålen donerades eller senast inventerades ledde till en del efterforskningar på respektive apotek.

Som exempel kan nämnas att enligt Apotekarsocietetens dokument donerade Folke Schmeling en liggande, gyllene hjort till Apotekarsocieteten från dåvarande apoteket Hjorten i Stockholm. Den lånades sedan ut till Hjorten i Lund och vid inventering 1976 av deponerade/utlånade föremål så bestyrkte dåvarande chefen Olle Norén att ett emblem föreställande en gyllene hjort fanns på apoteket, skickade ett foto av den och berättade att den hade skador på hornen ("på grund av barns lek"). När inventeringen påbörjades 2005 svarade den lundensiska Hjortenchefen att det fanns en hjort på apoteket men det visade sig att det var

den hjort som Wiwen Nilsson gjort och som donerades av Sven Erixon till Kulturen i Lund för förvaring på apoteket Hjorten i Lund. Kontakter med tidigare chefer gav ingen klarhet i var den liggande, gyllene hjorten tagit vägen. Först i samband med att nuvarande chef intervjuade pensionerade och tidigare Hjortenmedarbetare påminde sig en person att en gyllene hjort lånats ut till ett annat Hjortenapotek i Sverige. E-post till 15 chefer för apoteket Hjorten i landet (det fanns 2005 16 apotek inklusive Hjorten i Lund med det namnet). Bland negativa rapporter dök även ett glädjande besked upp från Hjorten i Gislaved.

"När vi öppnade i nya lokaler 1989 så ville vi ha en hjort. En av våra farmaceuter, som gått elev på Hjorten i Lund, visste att där fanns en undanställd hjort som konkurrerats ut av Wiwen Nilssons modernare skapelse. Vi frågade dåvarande AC:n om hjorten behövde luftombyte och efter att ha frågat medarbetarna i Lund kunde vi hämta hit honom. Vi hade tänkt att ha honom i skylten men insåg direkt att han var för bräcklig, så han ligger på en hylla i officinen och blickar ner på kunderna. Där syns inte skavankerna så tydligt." Dessutom vet vi nu att den är 70 cm hög, 30 cm bred och 105 cm lång och det finns en daterad och underskriven depositions-/utlåningshandling.

Alla förfrågningar var inte lika spännande och munt- ra som denna berättelse om hjorten. På många apotek har det funnits en bra och tydlig märkning att föremålen tillhör Apotekarsocieteten medan andra har fått leta en hel del för att återfinna de utlånade föremålen. I de flesta fall har föremålen placerats i officinen och chef/personal har önskat har kvar föremålen. På några apotek har föremålen sedan lång tid tillbaka placerats i förråd och har därför nu återförts till museet. Glädjande nog har, under inventeringsperioden, nyöppnade apotek hört av sig och önskat få låna äldre apoteks- föremål.

Cirka 40 apotek finns nu i ett modernt register och vi kommer att göra förnyad uppföljning inom en 5-års- period bland annat för att det inte ska uppstå oklarhet över vem som äger föremålen. Detta trots att det skrivs i "kontrakten" att "Föremålen ska vara försedda med lämplig och varaktig märkning av vilken framgår att de tillhör Apotekarsocieteten." Det är mycket stor variation mellan stora depositioner som till exempel hela inredningen på apoteket Svanen i Lund till enstaka föremål på något apotek.

År 2004 gjorde inrednings- och antikvitetsexperter en värdering av de föremål som finns på Farma- cihistoriska museet. Dessa värderingar har varit ett vik- tigt underlag för FHS:s värdering av de föremål som deponerats på eller lånats ut till apotek. I vår värdering som hamnade på ca 560 000 SEK ingår inte inredning- en på apoteket Svanen i Lund.

Pulvis flores chamomillae på Hernquists tid och 200 år senare

Lars-Erik Appelgren, prof. emer., Avd. f. patologi, farmakologi & toxikologi, Institutionen för biomedicin & veterinär folkhälsovetenskap, SLU, Uppsala.

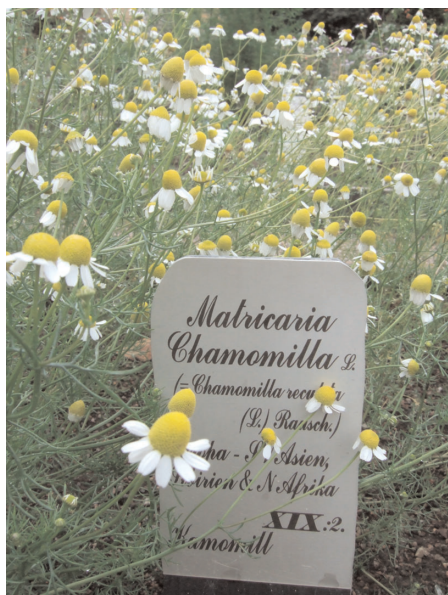
Inledning

En av Carl von Linnés kanske mindre kända lärjungar, Peter Hernquist, sändes av Linné till Frankrike för att lära sig veterinärmedicin. När Peter Hernquist kom tillbaka från sina studier i Lyon och Paris fick han så småningom pengar från Gustav III för att grunda en veterinärskola i Skara 1775. Peter Hernquist kallas av det skälet för veterinärmedicinens fader i Sverige. Han grundade även ett eget Boskapsapotek i anslutning till skolan – till stor förtret för stadens redan befintliga apotekare. Hernquist ansågs av Linné vara särskilt lämplig att skicka ut till Frankrike. Så här skriver Linné till sin kollega archiatorn Bäck: "...jag måste tillstå att jag icke sedt hans like att tränga sig igenom de hårdaste wettenskaper; Så att jag är säker, det han wore karl att lära det som är uppfunnit och sedan bygga hela wettenskapen på ren grund. Wettenskapen bör byggas ånyo; ty här tills är hon tiokt barbarie..."

Upplysningstidens företrädare kämpade mot allmänt utbredd vidskepelse och man kan finna att Hernquist inte sällan tar avstånd från mycket av den vidskepelse som florerade i samband med huskurer som spreds i samtida handböcker för den lärda allmänheten (1).

Pulvis flores chamomillae

Bland Hernquists efterlämnade handskrifter, som är arkiverade på Hernquistbiblioteket i Skara (2) finns en som han kallat Zoopharmacologia (3). Bland de många medicinalväxter, som han beskriver där finns även kamomill (*Matricaria chamomilla*; *Matricaria recutita*) (Fig. 1) och vars användning Hernquist finner bety-

Figur 1. Kamomill fotograferad i Linnéträdgården 2007.

delsefull. Att drogen verkligen också fanns på Boskapsapoteket är högst sannolikt. Bland ståndkärnen i Veterinärhistoriska museet i Skara har från Hernquists tid bevarats ett som innehållit *Pulvis flores chamomillae* (Fig. 2), men också en betydligt mindre flaska innehållande *Oleum chamomillae* (Fig. 3).

Figur 2. Ståndkärn av glas med påmålad gulvit kartusch med texten Pulv. Flor. Chamom. i svart färg. Det omgivande rosettförsedda "bandet" är vackert rött. Boskapsapoteket i Veterinärhistoriska Museet i Skara.

Figur 3. Mindre glasflaska med kartusch liknande den som beskrivits i Figur 2. Texten Ol. Chamom. avslöjar att den innehållit *Oleum chamomillae*, som enligt Pharm. Suec. I (*Oleum destillatum Chamomillae*) är ett vattendestillat av kamomillblommorna (11). Boskapsapoteket i Veterinärhistoriska Museet i Skara.

Hernquist beskriver kamomill på följande sätt i Zoopharmacologica: ”*Matricaria chamomilla* – en allmen årswäxt, har en stark balsamisk eij oangenäm Luckt, men bitter och balsamisk smak, den håller en aetherisk olja förenad med det bittra hwilka lindrigt reta, äro magstärkande, upplösande, krampstillande, fördelande, röthämmande, wäderdrifwande och warmande medel, man brukar den innerligt mot Magens swaghet, mot Diarhe af krampe [och] intermittent febrar, Colique, förstoppelse uti Inelfworna, j Inflammationen j tarmarna... På Benfräta och andra onda sår, brukas en starck Infusion både in ock utwärt, här af har man en distillerad olja samt ett extract, men oljan har intet något framför andra.”

Innehåller kamomill någon eller några substanser som kunde tänkas ha haft effekt på de indikationer som Hernquist föreslår?

I ett *alkoholextrakt* av kamomillblommor kan bland annat följande vattenlösliga substanser påvisas: azulen, bisabolol och dess oxider and proazulener, till exempel matricin (4). Alkoholextrakten har visats ha antiinflammatoriska effekter i flera djurmodeller. Så har till exempel ett frystorkat alkoholextrakt av kamomillblommor visats ha jämförbar effekt med acetylsalicylsyra i en undersökning med råttassödem (5). För utvärtes bruk finns fortfarande på marknaden Kamillosan[®], som innehåller ett kamomillkoncentrat. Indikationerna anges vara ”behandling av småsår och inflammationer i hud och slemhinnor”. Det finns alltså goda förutsättningar för att Hernquist kunde ha haft framgång när han förskrev kamomill för behandling av sår och lätta inflammatoriska förändringar i huden.

I *kamomillinfusionen* (te) finns det vattenlösliga flavonider, framför allt apigenin, som använd invärtes

anses ha gynnsam effekt genom sina antispasmodiska egenskaper (4). Det finns i Sverige ett naturläkemedel, Galexir, som förutom de växtdelar som anges vara ”aktiva” (blad av kronärtskocka, *Cynara scolymus*; rot av gullgentiana, *Gentiana lutea*; rotstock av gurkmeja, *Curcuma longa*) innehåller kamomill. Dagens indikationer, ”Traditionellt använt vid tillfälliga matsmältningsbesvär såsom uppkördhet och väderspänning” (6) överensstämmer bra med de som Hernquist rekommenderade i sin handskrift Zoopharmacologica.

Om infusionen också kunde ha haft effekt vid urinstämma som Hernquist föreslår i sin Sjukdomslära (7): ”Krampstillande är Decoct. Chamomillae” kan nog vara tveksamt. Kanske kan den antispasmodiska effekt som tillskrivits apigenin ha varit gynnsam för att lösa en spasm som orsakats av en sten i urinröret?

***Pulvis flores chamomillae* – anticancermedel?**

I dag, 200 år senare är det intressant att kamomillblommor genom sitt innehåll av apigenin fått en ny aktualitet som en av otaliga kandidater för antikancerbehandling. I en *in vitro*-undersökning har kamomillextrakt visats ha såväl antiproliferativ som apoptotisk effekt på humana prostatacancer-celler (8). I andra studier har apigenin (som också förekommer i till exempel persilja och lök) visats kunna förhindra invasiv växt av cancer och även blockera metastasering av bröstcancer-celler i en musmodell (9). *In vitro*- och *in vivo*-försök med pankreascancer-celler visade att en kombinationsbehandling med apigenin och gemcitabin visades ha bättre effekt än bara gemcitabin (10). De i dag påvisade, högaktuella egenskaperna hos apigenin var emellertid något som Hernquist knappast kunde förutse med sina empiriska referensramar inom humoralpatologins domäner!

Referenser

1. Appलगren, L.-E. Hernquist's Animal Pharmacy – can any of the drugs sold there in the eighteenth century be of use to day? *Historia medicinae veterinaria*. Accepterad för publicering 2007.
2. Katalog över handskrifter i Hernquistiska biblioteket vid Veterinärinrättningen i Skara. <http://www.kslab.ksla.se/indhernq.htm>
3. Hernquist, P. Zoopharmacologia. Manuscript No. HS059. (1803-1805?) Hernquistbiblioteket, Skara.
4. Samuelsson, G. Drugs of natural origin. A textbook of pharmacognosy. 2004, 5th Ed., Apotekarsocieteten, Stockholm.
5. Tubaro *et al.*, 1984 cited from McKay, D. L. and Blumberg, J. B. A review of the bioactivity and potential health benefits of Chamomile Tea (*Matricaria recuitita* L.), *Phytotherapy research*, 2006, 20:519-530.
6. http://www.lakemedelsverket.se/upload/SPC_PIL/Pdf/natpil/Galexir.pdf
7. Dyrendahl, I. Peter Hernquists sjukdomslära – husdjurens inre sjukdomar. En handskrift om 1700-talsmedicin vid Veterinärinrättningen i Skara. (Manuskript nr HS081) 1996, Stockholm, Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
8. Srivastava, J.K. & Gupta, S. Antiproliferative and apoptotic effects of Chamomile extract in various human cancer cells. *J Agric Food Chem*. 2007 Nov 14; 55:9470-8.
9. Lee, W.-J. *et al.*, Apigenin inhibits HGF-promoted invasive growth and metastasis involving blocking PI3K/Akt pathway and 4integrin function in MDA-MB-231 breast cancer cells. *In press*. *Toxicol. Appl. Pharmacol.* (2007), doi:10.1016/j.taap.2007.09.013.
10. Lee, S.H. *et al.*, Enhanced anti-tumor effect of combination therapy with gemcitabine and apigenin in pancreatic cancer. *In press*. *Cancer Lett.* (2007), doi:10.1016/j.canlet.2007.09.015.
11. Lindgren, J., Läkemedelsnamn, ordförklaringar och historik. 1927, Berlingska, Lund.

Lärda utdrag ur *Lärda Tidningar*

Apotekarsocietetens konsult i biblioteksfrågor, med. dr h.c. Ove Hagelin, har gjort det igen! Med avstamp i en av Hagströmer Bibliotekets rariteter, nämligen dess kompletta serie av Lärda Tidningar, har han nu i slutet av Linné-året belyst jubilaren ur ytterligare en synvinkel: återspeglingsen av dennes verk i Tidningarnas notiser.

Rent praktiskt har detta inneburit att han tillsammans med sina medarbetare på biblioteket, Gertie Johansson och Nadja Barenthin Lindblad, och sin hustru Irene har dammsugit 15 556 textsidor i jakt på allt, som har ens den minsta koppling till Linné (något halvdussin läs- eller korrekturmissar förstärker bara intrycket av mästerstycke).

Men först några ord om källan. 1745 började boktryckaren, förläggaren, bokhandlaren med mera Lars Salvius (1706-1773) att varje torsdag, från och med 1748 också varje måndag, ge ut en tidskrift på svenska med litteraturanmälningar, recensioner och andra notiser främst från den akademiska världen. Hans syfte var väl inte helt idealistiskt; han kom att utnyttja *Tidningarna* flitigt för att marknadsföra det egna förlagets produkter och bokhandelns utbud vis à vis en kapabel läse- och kundkrets. Projektet var frukten av en överenskommelse mellan Salvius och Vetenskaps societeten i Uppsala, som strax innan hade misslyckats med att driva en egen tidskrift, och det kom att bli väsentligt mera lyckosamt än föregångarens – Salvius och hans korrespondenter och medarbetare fortsatte i 29 år, ända till hans död, att producera *Tidningarna*. 1774-1775 efterträddes de av Christopher Gjörwells *Nya Lärda Tidningar*, 1776-1780 av *Stockholms Lärda Tidningar*.

Utgivningstiden kom således att nästan helt sammanfalla med Linnés tid som botanices professor i Uppsala.

Vad är då resultatet av Hagströmerfolkets möda?

”*Carl von Linné – Herr Archiatern och Riddaren Linnaeus i Lärda Tidningar 1745-1780*”, nr 3 i Hagströmer Bibliotekets skriftserie, är en angenämt tung bok om 432 sidor, producerad med den omsorg om boken som konstföremål, som vi har vant oss att förknippa med Ove Hagelin: den är tryckt med Bo Berndals typsnitt Läckö på ett svagt gultonat Lessebo-papper; den blonda frampärmen pryds av en Wedgewood-medaljong efter C.F. Inlanders vaxrelief från 1773 med Linnés högerprofil i en nedpräglad, mild blå oval.

Vi finner en inledning, där *Tidningarnas* bakgrund och position i omvärlden diskuteras, liksom också några olika aspekter på Linnés skriftställarskap, vidare förteckningar över de Linné-publikationer som behandlats i *Tidningarna*, över andra författares verk med anknytning till materialet, ett selekterat sakregister, ett fullständigt personregister och ett över de drygt 50 illustrationerna. Och så de nära 400 artiklarna och notiserna, kronologiskt ordnade från ”1745 Num 1, sid 4” till ”1780, N:o 71, sid 569” (antalet innebär, att *Tidningarna* i genomsnitt berörde Linné ungefär en gång i månaden).

Innehållet spänner naturligtvis över alla Linnés vidsträckta arbetsfält. Vi kan läsa lärjungarnas brev och dagböcker från flertalet av världens hörn, varvade med små påannonseringar av Linnés föreläsningar. Alla upplagor av de stora verken refereras och kommenteras. Åtminstone 128 av de magister- och doktorsdisputationer vid vilka Linné presiderade i Uppsala refereras. Som *auctor* till de texter anges alltid respondenten, men det finns anledning att förmoda att herr Archiatern och Riddaren själv ofta stod för sakinnehållet, i synnerhet som man kan stöta på formuleringar som ”förswarade Herr Joh. Chr. Petersen... en *af Honom sjelf förfärdigad Dissertation*” (1758, num 39, sid 155; min kursivering).

Med tanke på att Linné vid flera andra tillfällen skrev om sig själv i tredje person kan man undra om han inte också stod bakom en del av *Tidningarnas* referat; om det är så kommer värderingar som ”denna *Disputation* består af idel nya Rön, som med otrolig flit och arbete äro anmärkte...” (1756, num 53, sid 212) eller ”Wårt Svenska Ijus i Naturalhistorien, jag menar vår stora v. Linné...” (1766, num 22, sid 85) att framstå i en något skum dager.

Eftersom ungefär två dussin av disputationerna handlade direkt om enskilda läkemedel eller grupper av läkemedel, och ytterligare ett drygt dussin om farmakologiska spörsmål i vidare bemärkelse, har farmacihistorikern här ett rikt material för att bättre förstå Linnétidens läkemedelstänkande. Referenten har i sanning rätt när han skriver om avhandlingen *Materia Medica in Regno Animalis* (läkemedel från djurriket) att ”det är något sällsammare, at höra talas om Djur- än Örte-Rikets förträfflige nytia i Läkare-Konsten” (1751, num 7, sid 25); här nämns till exempel flodhäständer ”mot Blodsot” och raphöns ”Fjädren til rökelse wid fallande sjuka”, annat att förtiga. Det är värt att notera, att Linné redan 1748 hade rekommenderat att flertalet av de beskrivna medikamenterna skulle rensas ut ur apoteksarsenalen. Man kan i sammanhanget vidare förvånas över att den tredje delen av Linnés *Materia Medica*-skrifter, den om stenriket (1752) **inte** anmäldes när Johan Lindhult disputerade över den på sommaren 1752 (han nämns bara i förbigående i en översikt 1758).

Av droger som har viss aktualitet än idag avhandlas senegarot (1749), rabarberrot (1752; respondent var för övrigt Linnés reskamrat från Ölands- och Gotlandsresan, apotekarsonen Samuel Ziervogel), kinabark (1758) och kvassiaträ (1763), dessutom blodiglar (1764). Däremot saknas bland annat avhandlingarna om smultron – Linnés favoritmedicin mot gikt – opium och johannesört.

För den som har vant sig att se Linné som skarpt och nyktert observerande, registrerande och katalogiserande framstår ett par filosoferande avhandlingar som udda: *Sapor medicamentorum* (Läkemedelens smak; 1751) och *Dissertatio medica Odores medicamentorum* (Medicinsk avhandling om läkemedelns lukt; 1752); han uttrycker sig här i termer som påminner om

dagens marknadsföring av Bach- och aroma-terapi. Tankegångarna återkommer senare, 1766, i det säregna verk där ”vår wittre och arbetsame *Auctor* ...gifwer...sjelfwa kärnan af alla dessa delar [*Diaten, Pathologien, Naturen och Materia medica*]” (num 20, sid 77) och som Linné själv ansåg vara sitt viktigaste, ”et mästerstycke och den största juvel i Medicinen, än med 100 autorer och folianter”, nämligen *Clavis Medicina duplex* (Medicinens dubbla nyckel).

Slutligen må noteras att Linnés engagemang i folkhushållningsfrågorna, inklusive läkemedelsförsörjningen, skymtar fram i *Flora æconomica* (1748), som bland annat avhandlar tillgången på användbara, inhemska medicinalväxter, liksom i *Purgantia indigena* (inhemska laxermedel; 1766).

”*Carl von Linné – Herr Archiatern och Riddaren*

Linnæus i Lärda Tidningar 1745-1780” är ett stillsamt storverk.

Skaffa (OBS! Upplagan är bara 1500 exemplar!), läs och njut!

Bokens bakpärm bär ett utdrag ur Linnæi märkliga avhandling *Qui bono?* (”Hwartil duger det?”, 1752), vilket så vitt jag förstår också har fått bli Hagströmer Bibliotekets (eller Ove Hagelins egna?) motto. Spelar det någon roll? Man kan erinra sig Alf Henrikssons

”Ifall detta kan anses viktigt

vet jag inte riktigt.

Ho drar gräns mellan stort och smått?

All sanning är värd att beakta;

det är härligt med säkra fakta!

(Och gravlax är dessutom gott).”

Bo Ohlson

A propos monopoldiskussionen

1864 ägde en brevväxling rum mellan den ganska nybildade (1861) Farmaceutiska föreningen i Sverige och dess något äldre danska motsvarighet. De danska brevskrivarna var ganska ”storebrorsliga” i tonen och de svenska ödmjuka (”Vi erkänna utan avund, sanningen av en dansk vetenskapsmans härstädes en gång uttalade åsikt om den humanistiska intelligensens övervikt inom den danska farmaceutiska kåren jämförd med vår”). Föreningarna försökte utbyta föredrag, men det föll ibland på att det inte fanns något manuskript. Man föreslog från svensk sida också, att man skulle utbyta åsikter i viktiga frågor. De frågor svenskarna först ville ta upp var:

1. Kan farmacien anses ha någon fördel av att vara skyddad genom privilegier?
2. På vilket sätt bör lämpligast den kontroll över apotekens skötsel samordnas, som staten å allmänhetens vägnar äger att utöva?

Brevet undertecknades av A.F.N. Oldberg, sekreterare. Drygt 140 år senare är frågorna, i varje fall nr 2 fortfarande aktuella. Då var fortfarande all produktion förbehållen apoteken. De här uppgifterna refereras av Thor Ekecrantz i: ”Farmaceutiska föreningens historia”, handskrivna anteckningar som bevaras hos Farmacihistoriska Sällskapet. Han kommenterar sekreterarens brev med att detta knappast stod i överensstämmelse med föreningsstyrelsens uppdrag utan snarast var en impulsiv persons (Oldbergs) sociala och politiska funderingar.

Uppenbarligen förorsakade brevet stor oenighet inom föreningen, ny sekreterare valdes och verksamhetsberättelsen fördröjdes kraftigt, två år utkom samtidigt. Ny sekreterare blev EA Holmström.

Oldberg föddes 1835 och blev apotekare 1863. 1866 lämnade han apotekarbanan, anställdes på en fabrik för tillverkning av ammoniakkrut och ett år senare på Barnängens tekniska fabrik. Han avled 1881.

Ekecrantz tyckte tydligt att Oldberg var impulsiv och alltför radikal under det att Conrad Pettersson vid

Farmaceutiska Föreningens 25-årsjubileum 1896 är fylld av positiva omdömen: ”I flera avseenden rikt utrustad af naturen ägde Oldberg en mindre vanlig poetisk begåvning och en vitter penna. Hans årsberättelser är i hög grad intressanta och i vissa hänseenden verkliga kulturbilder från en gången tid.”

Oldberg hade också retat upp sin styrelse med tidningsartiklar om att det var nödvändigt för de ekonomiskt ”personella” apoteken att sälja sprit. Detta sedan landshövdingen i Värmland föreslagit förbud.

Oldberg ville ha med sina tidningsartiklar i årsberättelsen, vilket de övriga vägrade. Eftersom Oldberg lämnade banan får konflikten förmodas ha klingat av.

Ekecrantz överlämnade 1937 sitt manuskript till Farmaceutiska föreningens historia till föreningen i ett låst skrin, med föreskriften att detta skulle bevaras på bank till föreningens hundraårsjubileum. 1937 års styrelse skrev ett brev till 1961 års styrelse med en varning inför tolkningen av minnesanteckningarna. Där skrev man: ”Författaren till minnesanteckningarna har under sin långa levnad nedlagt en betydande och synnerligen förtjänstfull gärning inom svenskt apoteksväsen och har som ordförande i föreningen under flera år och även i andra befattningar med levande intresse verkat för föreningens och farmaciens framgång och utveckling. Man torde därför utan tvekan kunna fastslå, att han haft de bästa förutsättningar just för utarbetandet av föreningens historia.

Emellertid kan det icke förnekas, att han, särskilt på äldre dagar, mången gång visat sig ha svårt att anlägga en tillbörligt objektiv inställning gentemot åtskilliga personer och förhållanden inom farmacien, vilket också emellanåt föranlett honom att misstro och felbedöma även medlemmar av apotekarkåren.”

Så Oldberg kanske var en av dem som Ekecrantz felbedömde?

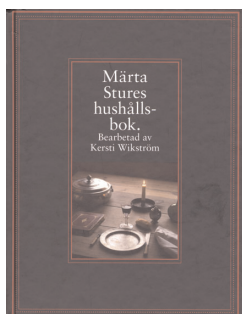
Monopoldiskussionen löstes i varje fall inte 1864.

Ingegerd Agenäs

Nya böcker

Gudrun Nyberg: Doktor Carlanders Göteborg – Folkliv, sjukdom och död 1793- 1814. Carlsson förlag
Gudrun Nyberg berättade på Läkemedelskongressen om läkemedelsförskrivning i dr Christofer Carlanders patientjournaler från åren runt sekelskiftet 1800. I den här boken, som hämtat sitt material ur samma källa, beskriver hon människoöden, levnadsbetingelser och framför allt sjukvårdsförhållanden. Boken är rikt illustrerad och även försedd med en CD-skiva med musik från tiden. En mycket intressant och stimulerande bok. Vi får hoppas att även läkemedelsförskrivning och Carlanders kontakter med och omdömen om de lokala apoteken och apotekarerna så småningom får en lika stimulerande presentation.

Märta Stures hushållsbok, bearbetad av Kersti Wikström. Nordiska museets förlag

En av de svenska officerare som överlevde slaget vid Poltava och efter rysk krigsfångenskap återkom till Sverige var Gustaf Abraham Piper. Till sin andra hustru skrev han en hushållsbok fylld med inalles 368 recept på mat, dryck och läkemedel. Boken förvaras på Nordiska Museet och har nu utgivits av

trycket i två delar, den första ett faksimil av originalet med Pipers oerhört eleganta handstil, den andra bearbetad av Kersti Wikström. I det kapitel som handlar om läkemedel har Stig Ekström och Bo Ohlson hjälpt till med tolkningen av råvaror, vikter och beredningsanvisningar. Recepten innehåller också anvisningar om vid vilka åkommor medlen kan användas.

Det är en oerhört vacker liten bok, som Nordiska museet nu utgivit på eget förlag. Utgivaren kommenterar också att det varit roligt att laga mat på 1700-talsvis och försöka få tag på sådana råvaror som då fanns tillgängliga.

Farsoter: Sydsvenska medicinhistoriska Sällskapets årsskrift 2007

Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet har återupptagit traditionen att utge en årsbok och har beslutat att låta årsskrifterna ha särskilda teman. 2007 års skrift har farsoter och då framför allt pest och pestbekämpning. Bodil Persson, som är läkare och historiker och skrivit sin doktorsavhandling om pest och pestbekämpning i Skåne på 1700-talet har därefter fortsatt att studera ämnesområdet. Hon beskriver i det här numret dels Johan Thomsons ”förslag huru den nu mycket gängse och gruwfelige farsoten må genom Guds nåd, märkeligen hemmas”, dels publikationens största artikel om pest och pestbekämpningen i Skåne under 1700-talet. Claes Håkansson redogör för möjligheterna att diagnosticera historiska epidemier och Ido Leden ger en översikt över farsoter – från digerdöd till fågelvirus. En ambitiös årsskrift, som det varit intressant och roligt att läsa.

EFTERLYSNING

Till Farmacihistoriska museet söks en konsol för väggmontering av en Sievert destillationsapparat från 1950-talet. Konsolerna var tillverkade av svetsade järnrör, försedda med fyra fästplattor och i regel målade med aluminiumfärg. Om Du har en konsol att avvara (eller känner till var det kan finnas någon) är vi tacksamma om Du hör av Dig till historiker@swepharm.se alternativt Farmacihistoriska Sällskapet, c/o Apotekarsocieteten, Box 1136, 111 81 Stockholm.

Bo Ohlson

2007

2007 var ju Linnéår och mycket handlade om honom även i Sällskapets verksamhet. Därutöver var Sällskapet representerat av Björn Lindeke med föredrag om Linné förberedelser för svenska flottans insatser i kriget mot Ryssland och av Bo Ohlson med föredrag om Materia Medica-skåpet på Skånelaholm, vid möte i International Society for the History of Pharmacy i Sevilla, Spanien. Nordisk medicinhistorisk förening höll möte i Umeå i juni med inriktning på hälsovårdsförhållanden i norra Sverige. Ingegerd Agenäs presenterade då uppgifter om den så kallade dropphandeln på apotek runt förra sekelskiftet.

På gång

För att öka kunskapsunderlaget för kommande generationer har Sällskapet skapat arbetsgrupper för att beskriva:

- Datorutvecklingen på apotek
- Kvalitetsdokumentation av läkemedelstillverkning. En projektgrupp bestående av Gunilla Torberger, Lennart Ernerot och Jan-Olof Brånstad har påbörjat arbetet med att kartlägga hur dokumentationskraven utvecklats
- Farmacihistoriskt intressanta apotek – utläggning på webben av fotodokumentation av Storken, Stockholm, Svanen, Lund och Lejonet, Malmö. Arbetsgruppen består av Jan-Olof Brånstad, Bo Ohlson och Gunilla Sjödin. Presentationen skall vara både engelsk- och svenskspråkig
- Arbetslivshistoria på apotek. Leif V Eriksson kommer att försöka få så många som möjligt att berätta om ”sitt” apoteks historia.

Är Du intresserad av att medverka? Hör av Dig.

Unicornis utges av Farmacihistoriska Sällskapet, en sektion inom Apotekarsocieteten.

Redaktör: Ingegerd Agenäs, historiker@swepharm.se

Redaktionskommitté: Ingegerd Agenäs,

Jan-Olof Brånstad, janolofbranstad@gmail.com och

Gunilla Torberger, johan@torberger.com

Layout: Kerstin Heineman,

kerstin.heineman@swepharm.se